

Summary

Lukyanov D. Human Rights in Religious Legal Systems.

The article analyzes the concepts of human rights in religious legal systems, the basic cultural and legal patterns of their functioning in the context of the question of the universality of the concept of human rights. The necessity of making a compromise between the recognition of religious pluralism and the desire to maintain a certain national identity, including from the point of view of the population professed religion.

Key words: religious legal systems, human rights, universal human rights, the Western legal tradition.

Отримано 13.09.2013

УДК 340.13

О. В. МИНЬКОВИЧ-СЛОБОДЯНИК

Олена Василівна Минькович-Слободяник, кандидат юридичних наук, доцент Національного університету «Одеська юридична академія»

**СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВОЇ І ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУР:
ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ**

Право і політика є взаємопов'язаними між собою явищами. З одного боку, право підтримується і забезпечується державою, а держава у свою чергу робить систему права загальнообов'язковою і за порушення правових норм застосовує державний примус, з іншого, – політика є засобом, за допомогою якого ті чи інші норми права як «народжуються», так і втілюються в життя або ж зникають з нашого життєвого простору. Даний процес віддзеркалює еволюцію соціуму, колективної групи, конкретного індивіда, і основним критерієм якості змін виступає культура. Відповідно до цього метою пропонованої статті є спроба дослідити проблеми розвитку в Україні правової та політичної культур, визначити їх спільні риси та відмінності, а також охарактеризувати, як ці два явища впливають на розвиток українського суспільства та окремого індивіда.

Дослідженням окремих питань функціонування правової й політичної культур займалися такі вчені, як М. Панов, С. Максимов, С. Алексєєв, В. Горбатенко, Є. Мануйлов, С. Сливка, О. Бабкіна, Л. Герасіна та ін.

Культура сама по собі є досить цікавим феноменом. Сьогодення налічує велику кількість визначень і позначень самого терміна «культура». Завдяки різновидам у визначенні, а також у тій сфері, де виникає той чи інший феномен культури як явища, вона поділяється на різні види: економічну, політичну, правову, соціальну і т.д. У процесі розвитку суспільство проходить різні культурні етапи, але в основі державотворення лежать передусім два основні різновиди культури – правова і політична.

Існує досить багато визначень правової культури. Наприклад, М. Панов стверджує, що правова культура є основою відтворення в суспільстві правового досвіду, розвитку інтелектуального та духовного потенціалу народу. Вона являє собою систему духовних і матеріальних цінностей у сфері функціонування права і охоплює всю сукупність найважливіших ціннісних компонентів правової реальності в її розвитку. За своїм змістом поняття «правова культура» включає в себе: право, правосвідомість, правотворчість, правовідносини та правозастосування¹. С. Максимов вважає, що правова культура є певною смисловою єдністю, яка складається з правових концепцій, джерел права, правової методології і правової аргументації, легітимації права, а в більш широкому аспекті – із загальних правових цінностей і загального праворозуміння. У понятті «правова культура», порівняно з поняттям «правова система», акцент зміщується з інституційних моментів на момент ціннісний. Правова культура – це насамперед основа цінностей та ідеалів². Правова культура, на думку С. Алексєєва, є «юридичним багатством суспільства». Первинною основою цього багатства є початкові форми природного права (правила, традиції, звичаї), які виникли як відображення суспільного життя у вигляді ідей, що внаслідок численного застосування в практичному житті набували форми й змісту добровільних та/чи обов'язкових правил поведінки³.

Деякі вчені вважають, що для самовизначення особи в соціальній, політичній і правовій сферах велике значення (якщо не визначальне) має існуюча правова культура. Своєрідність цього виду культури визначається особливостями дії сфери права і накопичених правових цінностей, юридичної техніки і практики, які належать до духовної культури. Надзвичайно важлива характеристика правової культури – її національно-історичні особливості, традиції, корені. Вони є частиною того, що Ш. Монтеск'є свого часу називав загальним духом народу⁴.

Наведені визначення допомагають зробити висновок, що правова культура тримається на правових цінностях та нормах, а деякі автори вважають, що ще й на «знаннях»⁵, з чим, безумовно, варто погодитись. Але, на наш погляд, крім вищеназваних критеріїв, правова культура є ще й лакмусовим папірцем для визначення правового розвитку конкретно взятого суспільства, окремої групи або особистості. Правовий розвиток як явище включає в себе: правові знання; добровільність виконання вимог правових норм; престиж, авторитет

юридичної науки; участь громадян в управлінні державою; реальність прав і свобод громадян; якість роботи правоохоронних органів; ефективність правового регулювання; належне правове виховання; належний рівень розвитку всієї системи юридичних актів; стан законності в суспільстві, тобто якою мірою суб'єкти правовідносин дотримуються юридичних норм, що діють у суспільстві⁶. Таким чином, під *правовою культурою* розуміють певну сукупність правових цінностей, знань та норм, що становлять результат правового прогресу досягнутого суспільством за певний період часу.

Отже, основою формування нового українського суспільства виступає правова культура, яка визначає якісний стан його правового життя на кожному етапі розвитку через правотворчість, правозастосування та правове виховання. Основні елементи «правової культури» втілюються в змісті «політичної культури», набуваючи якісно нового вигляду у системі відносин «влада – індивід – група – суспільство».

Існує багато визначень поняття «політична культура», що обумовлюється складністю останнього і неостатністю його дослідження. Приміром, американські політологи Г. Алмонд і С. Верба визначають політичну культуру як сукупність психологічних орієнтацій людей стосовно політичних об'єктів, як знання, почуття та оцінки політичних явищ. Тобто, вони наголошують на суб'єктивних рисах політичної культури, не включаючи до неї політичну діяльність. Англійські дослідники А. Кардінер та С. Байт акцентують увагу на об'єктивному аспекті явища, а саме: на політичній діяльності й поведінці носіїв політичної культури. Таким чином, під політичною культурою розуміють типову, інтегральну характеристику індивідуального чи колективного соціального суб'єкта та соціальних інститутів, суспільства в цілому, що фіксує рівень розвитку їх політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки⁷. Л. Даймонд визначає політичну культуру як властиві певному народу погляди, цінності, настанови, ідеали оцінки політичної системи своєї країни та своєї ролі у цій системі. Вчений наголошує, що говорити про політичну культуру нації можна, якщо розуміти її як суміш чи рівновагу різних субкультур в межах однієї країни; різниця між основними культурними стереотипами часто більша в межах однієї нації, аніж між ними⁸.

Деякі автори визначають поняття «політична культура» через характеристику істотних рис даного явища, говорячи про те, що політична культура – не ізольоване явище, а одна з підсистем глобальної культури, яка перебуває в різних залежностях з її частинами: економічною, моральною, правовою, художньою і т.д. Найважливішою характеристикою політичної культури є рівень оволодіння політичними знаннями й досвідом, накопиченим попередньою історією. Причому засвоєні політичні знання, принципи та норми тільки тоді можуть розглядатися як елементи культури (окремої людини, групи), коли вони втілюються в їхній діяльності, стають звичкою. Для досягнення досить високого рівня політичної культури велике значення має практичне навчання людей, завдяки їхній участі в управлінні виробництвом, державними й суспільними справами, у політичному житті⁹.

Підбиваючи підсумок, можна визначити поняття «політична культура», як певний рівень розвитку політичної свідомості, політичної діяльності та поведінки суб'єкта, соціуму, що віддзеркалюється через особливості реальної політичної практики останніх.

Безумовно, правова і політична культури є взаємообумовлюючими одна одну явищами розвитку суспільства, але, не зважаючи на це, вони мають як схожі риси, так і відмінності. Спробуємо їх визначити.

По-перше, до схожих рис правової й політичної культур можна віднести той факт, що правова культура, як і політична культура, є складовою (підсистемою) глобальної культури, оскільки основою їх є певна кількість накопичених знань, уявлень, традицій, звичок та стереотипної діяльності, що склалася в ході історичного розвитку певного суспільства, нації чи держави. Дані види культур існують з моменту створення первісного суспільства, а деякі вчені вважають, що вони існували навіть до появи соціуму, але не в звичному для нас розумінні. Тому їх спорідненість є безумовною.

По-друге, політична і правова культури мають дуже схожу структуру. Умовно її можна визначити найбільш типовим блоком для обох – знання, цінності та відповідна діяльність. Безумовно, основою для даних видів культур є правова чи політична свідомість, що особливо виразно проявляє себе в контексті політико-правової парадигми. Найяскравіше дане твердження підкреслює виділення основного елемента, спільного для політичної та правової свідомості, – інформційного (когнітивного). Когнітивний елемент правосвідомості, як і політичної свідомості, свідчить про рівень пізнання права й політики в суб'єктивному аспекті (орієнтація у чинному законодавстві, знання процесуальних механізмів та дій, поінформованість щодо змісту політичних процесів і подій тощо).

Наступною є аксіологічна складова, що показує, наскільки цінними і важливими є для суб'єкта політичні дії і вимоги норм закону, вимоги політичних норм. Вона характеризує ступінь його заінтересованості в підтриманні певних політичних програм, прагнення до політичної та правової стабільності й правопорядку¹⁰.

Регулятивний сегмент правової і політичної культур, а, відповідно, і свідомостей, що в них зосереджені, є найбільш відповідальним, оскільки це пов'язано з формуванням прямих настанов людини щодо конкретних стереотипів і форм правових чи політичних дій, які можуть виражатися в готовності виконувати закони чи, навпаки, порушувати правові або політичні норми. Як висновок, можна стверджувати, що емоційна сфера правової свідомості в даному контексті є основним моделюючим чинником політичної свідомості і, як результат, політичної і правової поведінки індивіда.

По-третє, правова і політична культура виникають і функціонують на однакових рівнях, тобто мають свої особливості залежно від того, чи є це культура особистості, що має свої індивідуально визначені риси свідомості й сприйняття світу, а відтак і індивідуальну реакцію на правові та політичні процеси в суспіль-

стві; чи це є правосвідомість чи політична свідомість якоїсь групи, що об'єдналася на рівні територіальної громади, соціальної страги, релігійних уподобань і уявлень; чи це є більш складний рівень – рівень держави, що містить у собі певні національні традиції, інтереси й звичаї, а тому акумулює ті цінності, які притаманні її розвитку на даний момент існування.

По-четверте, основні позитивні цілі політичної та правової культури досягаються шляхом реалізації індивідами правомірних дій, а також організацією їх уміння користуватися своїми правами в даних галузях відносин, що теж є фактором споріднення політичної та правової культур.

По-п'яте, близькість політичної та правової культур також можна побачити через нормативну функцію, яку вони реалізують як підвиди загальної культури. Дана функція покликана підтримувати в суспільстві баланс, стійкість міжгрупових та міжособистісних відносин, координувати різні види людської діяльності та вирішувати конфлікти. Як правові, так і політичні норми є моделями необхідної поведінки, мають певні стримуючі приписи та обмеження, заборони, схвалення або несхвалення різних стандартів поведінки. Яскраво ілюструє дану тезу той факт, що визначені норми можуть бути одночасно як правовими, так і політичними, наприклад норми Основного Закону держави. Ці норми визначають особливості функціонування трьох гілок влади, політичні права і свободи громадян, процес перебігу виборів на території держави. Взагалі будь-які правові норми, що визначають процес перерозподілу влади в державі, можна вважати одночасно і правовими, і політичними, саме тому їх можна називати політико-правовими.

Відмінності правової культури від політичної визначити, безумовно, важче, оскільки дані явища надзвичайно тісно переплітаються одне з одним. Фактично можна говорити про те, що вони становлять «дві сторони однієї медалі». Але є деякі ознаки, що все ж таки індивідуалізують правову культуру, відрізняючи її від політичної.

Для правової культури основою є її безпосередній вплив на формування законодавства, юридичної практики, надання суб'єктам права певних прав і свобод та, відповідно, покладення на них певного обсягу юридичних обов'язків, за рахунок чого вона органічно входить у правову систему держави. Політична культура є невід'ємним елементом політичної системи суспільства, оскільки визначає основну політичну орієнтацію суб'єктів політичного життя, формує їх ставлення до політичних цінностей, норм, ідеалів, а також до самої політики держави, окремих партій, обумовлюючи їх участь у її реалізації.

Особливості правової культури, а отже – і її відмінність від політичної, проявляються залежно від того, до якої правової системи належить держава, в яких умовах вона формується. Якщо це держава з романо-германською правовою системою, то основним регулюючим чинником суспільних відносин у ній є закон, тобто певний вид нормативно-правового акта, що має вищу юридичну силу і приймається обов'язково уповноваженим на те державним органом. Правова культура такої держави буде чітко формалізованою і нестиме в собі певні політичні уподобання правлячої на момент прийняття даного закону еліти. Якщо ж розглядати правову культуру, що складається в державі, яка належить до англо-саксонської правової системи, де суспільні відносини регулюються як за допомогою законів, так і прецеденту, то правова культура в ній буде носити менш формалізований характер.

Особливе регулювання суспільних відносин, а відтак і формування та розвиток правової культури, мають країни мусульманського права, які визначальним для себе вбачають релігійний чинник. За великим рахунком, у даному випадку ми говоримо не стільки про право в звичному для нас розумінні, скільки про деяку сукупність релігійних норм, за допомогою яких і відбувається регулювання суспільних відносин та накопичення певних цінностей. Правова культура такої держави фактично є певним зрізом сукупності релігійних знань, уявлень та цінностей про світ і людину в ньому. У такій державі політична культура може суттєво відрізнятися від прийнятої правової культури суспільства.

З огляду на зазначене вище, вбачається необхідність проаналізувати стан політичної та правової культур в нинішній Україні.

Політична культура українського народу, не зважаючи на те, що сьогодні наша держава має демократичний устрій, дуже мало схожа на політичну культуру, притаманну європейським народам, які також проживають у демократичних державах. Найкраще дану тезу ілюструє певний рівень правової культури, що має сьогодні українське суспільство, а саме: незнання законів або неналежне їх виконання й дотримання, правовий нігілізм, нехтування власними правами і свободами, небажанням їх захищати та відстоювати. Для політичної культури демократичних країн притаманне раціональне ставлення з боку суспільства й окремих громадян до політичної еліти і до влади в цілому, українці ж будують своє ставлення до влади та політичних еліт через призму емоцій, що є більш притаманним для держав з відмінним політичним устроєм.

На наш погляд, сьогодні політична культура українського суспільства тяжіє до авторитаризму більше, ніж до демократії, а звідси – й низький рівень правової культури. Цілком очевидно, який політичний устрій має держава, таку вона буде мати й правову культуру. Зокрема, якщо основою політичного устрою будь-якої держави є тоталітаризм, олігархія і т.д., то правова культура у ній буде контрольованою, затиснутою, характеризуватиметься численними порушеннями прав і свобод людини. Максимальним проявом правосвідомості у такому суспільстві можуть стати дисидентські рухи. Демократичний політичний устрій, що сформувався природнім шляхом, характеризується тим, що правова культура, навпаки, буде добре розвиненою, характеризуватиметься високим рівнем правосвідомості, схильністю людей відстоювати надані їм права і свободи. Тому можемо говорити й про високий рівень політичної культури. Якщо громадяни такої держави є політично активними, вони мають високий рівень політичної свідомості.

Сьогодення України, на думку автора, характеризується низьким рівнем як правової, так і політичної культур, що проявляється в тотальній керованості судової гілки влади та правоохоронних органів певним колом політичної еліти держави, систематичних утисках основних прав і свобод людини та громадянина, небажанні людей дотримуватись законів держави або взагалі відсутність віри в силу закону і в спроможність відстояти свої права в судах без так званих «додаткових аргументів» у вигляді гарно відпрацьованих корупційних схем і «благодійних пожертвувань», недовіра до правоохоронних органів. На тлі цього консервується низький рівень політичної культури, а саме: небажання реальних змін у державі, поблажливе ставлення до професійних помилок політиків і надання їм з боку громадян всіляких авансів, тільки через те, що хтось з топ-політиків є «харизматичним», «мстивим» або «просто хорошою людиною». Все це вимагає переосмислення концепції провадження державою політики «невтручання» в розвиток і формування політичної та правової культур, а відтак – і політико-правових відносин у суспільстві.

З вищезазначеного можна зробити висновок: правова й політична культура є спорідненими явищами нашого життя, які не позбавлені власних індивідуальних рис. Будучи основами функціонування політичної та правової систем суспільства, вони доволі чітко показують як його недоліки, так і пріоритетні сторони. Сьогоднішнє українське суспільство можна визначити як суспільство перехідного стану, а тому його характерною особливістю є низький рівень як політичної, так і правової культури, підняти який можна лише за наявності відповідної волі держави, оскільки волі окремо взятих індивідів на даній стадії розвитку буде замало.

¹ Панов М. І. Політична і правова культура як фундаментальні чинники державотворення в Україні // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи: Збірник статей і тез за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції – XX Харківські політологічні читання. – Х.: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України, 2008. – С. 5.

² Максимов С. І. Українська правова культура та її вплив на політичну культуру // Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи: Збірник статей і тез за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції – XX Харківські політологічні читання. – Х.: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого, НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПРН України, 2008. – С. 211.

³ Алексеев С. С. Право. Азбука. Теория. Философия. Опыт комплексного исследования. – М.: НОРМА-ИНФРА, 1998. – 756 с. – С. 665.

⁴ Зимогляд В. Я. Політична і правова культура: проблема взаємозв'язку в процесах модернізації // Вісник НЮАУ ім. Ярослава Мудрого. – № 8. – 2011. – С. 247.

⁵ Мануйлов Є. М. Формування правової культури у майбутніх фахівців права // Електронний ресурс. – [Режим доступу]: www.Archive.nbuv.gov.ua. – 2009. – С. 26.

⁶ Сливка С. С. Культурологія права // Право та культура: теорія і практика (матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15–16 травня 1997 року). – К., 1997. – С. 375.

⁷ Політологія: підручник / Ред. О. В. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – К.: ВЦ «Академія», 2003. – 528 с. – С. 345.

⁸ Даймонд Л. Консолідація демократії і політична культура // Демократія: Антологія / Упоряд. О. Проценко. – К.: Смолоскип, 2005. – С. 884–885.

⁹ Рябой Ю. О. Правова культура як система побудови політичної культури суспільства // Наукові праці. – Т. 93. – Вип. 80. – С. 130.

¹⁰ Герасіна Л. М. Культура політичного вибору як елемент правосвідомості // Вісник Національної юридичної академії України ім. Я. Мудрого. – № 3. – 2010. – С. 208.

Резюме

Минькович-Слободяник О. В. Співвідношення правової і політичної культур: до постановки проблеми.

У статті проаналізовано поняття політичної та правової культур та запропоновано їх авторську інтерпретацію. Визначено їх основні споріднені риси та відмінності. Проаналізовано стан політичної та правової культур нинішнього українського суспільства.

Ключові слова: правова культура, політична культура, соціум, правова система, політична система.

Резюме

Минькович-Слободяник Е. В. Соотношение правовой и политической культур: к постановке проблемы.

В статье проанализированы понятия правовой и политической культур и предложена их авторская интерпретация. Определены их основные общие черты и отличия. Проанализировано состояние политической и правовой культур нынешнего украинского общества.

Ключевые слова: правовая культура, политическая культура, социум, правовая система, политическая система.

Summary

Minkovich-Slobodynik E. The ratio of legal and political culture: statement of a problem.

The main related features and differences have been defined. The state of political and legal culture of the current Ukrainian society has been analyzed.

Key words: political culture, legal culture, society, legal system, political system.

Отримано 11.09.2013